

DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-56-64>

УДК 658.8: 332.7

УПРАВЛІННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЮ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПРОДУКЦІЇ В УМОВАХ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ

MANAGEMENT OF THE COMPETITIVENESS OF AGRICULTURAL PRODUCTS IN THE CONDITIONS OF EUROPEAN INTEGRATION OF UKRAINE

Гринько Тетяна Валеріївна

доктор економічних наук, професор,
Дніпровський національний університет імені Олеса Гончара
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7882-4523>

Гвініашвілі Тетяна Зурабівна

кандидат економічних наук, доцент,
Дніпровський національний університет імені Олеса Гончара
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7961-2549>

Гамерська Інна Сергіївна

магістр,
Дніпровський національний університет імені Олеса Гончара
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8920-5130>

Grynko Tetiana, Hviniashvili Tetiana, Hamerska Inna
Oles Honchar Dnipro National University

Стаття присвячена актуальній проблемі вдосконалення управління конкурентоспроможністю сільськогосподарською продукцією в умовах євроінтеграційних процесів в Україні. Визначено, що український аграрний сектор з початку повномасштабної війни з РФ не тільки зберіг свій експортний потенціал, а й наростив обсяги поставок сільськогосподарської продукції на експорт. Встановлено, що подальший розвиток експортного потенціалу та розширення обсягів експорту на ринок ЄС потребує підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції, що в свою чергу вимагає вдосконалення управління нею. В статті запропоновано авторське визначення управління конкурентоспроможністю сільськогосподарської продукції. Розглянуто проблеми, з якими стикаються національні сільгоспвиробники в процесі управління конкурентоспроможністю продукції та визначено шляхи їх подолання.

Ключові слова: конкурентоспроможність, сільськогосподарська продукція, євроінтеграція, управління, експортний потенціал.

The article is devoted to the actual problem of improving the management of competitiveness of agricultural products in the conditions of European integration processes in Ukraine. It was determined that since the beginning of the full-scale war with the Russian Federation, the Ukrainian agricultural sector not only maintained its export potential, but also increased the volume of agricultural products for export. It has been established that the further development of export potential and the expansion of export volumes to the EU market require an increase in the competitiveness of agricultural products, which in turn requires the improvement of its management. The article offers the author's definition of managing the competitiveness of agricultural products, which is a complex, multi-faceted process that takes place in a well-founded analysis of sales markets, researching the needs, requirements and expectations of consumers, improving quality and improving consumer properties, forming a positive image of products, developing a brand, using information and digital technologies and development of price policy, ensuring a sufficient level of competitiveness of agricultural products on European and other foreign markets. The problems faced by national agricultural producers in the process of managing the competitiveness of products on the way to realizing their competitive export potential on the European market have been identified. It was determined that the production of poultry meat, eggs, milk and dairy products, pork, vegetables, honey and potatoes can be considered promising from the point of view of achieving a sufficient level of competitiveness, while the production of beef, sugar,

seafood has low prospects for ensuring a high level of competitiveness. Directions for improving the management of the competitiveness of agricultural products are proposed in order to ensure its level, which is sufficient for expanded access to European sales markets.

Key words: competitiveness, agricultural products, European integration, management, export potential.

Постановка проблеми. Україна є одним з найбільших експортерів сільськогосподарської продукції в світі, а її аграрний сектор відіграє важливу роль у національній економіці нашої країни. Проте євроінтеграційні прагнення України супроводжуються новими викликами, зокрема, необхідність адаптації до високих стандартів якості ЄС, змін у торговельній політиці та зростання конкуренції на європейському ринку. Реалізація лідерського потенціалу потребує вирішення проблеми забезпечення конкурентоспроможності продукції українського сільськогосподарського виробника. Недостатній рівень ефективності сільськогосподарської галузі, наслідком, в тому числі, низького рівня конкурентоспроможності продукції та аграрної продукції і продуктів її переробки, особливо порівняно з країнами, у яких аграрний сектор знаходиться на високому рівні розвитку.

У цьому контексті, питання управління конкурентоспроможністю сільськогосподарської продукції набуває особливої актуальності. Саме завдяки ефективній системі управління конкурентоспроможністю продукції можливим стає забезпечення стійкого положення підприємств на ринку, через формування та зростання їх конкурентних переваг. Ефективне управління конкурентоспроможністю може допомогти українським виробникам не тільки вижити в сучасних надтяжких умовах, спричинених наслідками карантинних обмежень під час пандемії коронавірусної хвороби та активною фазою військових дій на території нашої країни, але й просунути на європейському ринку, збільшивши при цьому обсяги експорту та додану вартість вітчизняної продукції. Таким чином, дослідження цієї проблеми має актуальний характер не тільки з наукової точки зору, але й з точки зору практичного застосування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти управління конкурентоспроможності продукції у своїх численних наукових працях досліджували українські та закордонні вчені, серед яких можна відзначити таких як: І. Ансоф, М. Портер, І. Батурина, О. Вашків, Т. Гринько, Т. Гвініашвілі, В. Карпюк, Л. Кириченко, Є. Новобранець, С.Смерека, П. Смоленюк, О. Собко, З. Шершньовата інші. Окрему

увагу управлінню конкурентоспроможністю сільськогосподарської продукції, в тому числі з точки зору її експортного потенціалу, приділяли Ю. Білянський, В. Богачов, В. Гончаров, В. Збарський, С. Лавриненко, Л. Мармоль, В. Невлад, В. Ткаченко, В. Рябоконт, Л. Прокопець, В. Юрчишин та інші.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на значні напрацювання в частині наукових досліджень проблематики управління конкурентоспроможністю продукції, в тому числі у сільськогосподарській галузі, сучасні виклики, продиктовані воєнним станом та активізацією євроінтеграційних процесів в Україні, потребують подальших наукових розробок, спрямованих на пошук шляхів вдосконалення управління конкурентоспроможністю сільськогосподарською продукцією з метою реалізації її експортного потенціалу на європейському та інших зовнішніх ринках.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є пошук напрямків вдосконалення управління конкурентоспроможністю сільськогосподарської продукції в умовах євроінтеграційних прагнень України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Незважаючи на вражаючі втрати в аграрному секторі економіки України, спричинені бойовими діями, які перейшли в повномасштабну війну з 24.02.2022 р., в цілому сільськогосподарська галузь продемонструвала високу адаптивність та стійкість до викликів воєнного стану. За аналітичними даними Міністерства аграрної політики України та Київської школи економіки в 2022 р. українські аграрії досягли наступних успіхів:

- обсяги виробництва за усіма видами сільськогосподарських культур перевищили потреби внутрішнього ринку більше ніж в 1,5 рази, за окремими видами продукції – в 3 р.;
- виробництво продукції тваринництва, а саме м'яса й м'ясопродуктів, повністю забезпечувало внутрішні потреби споживання, більш того вдалось збільшити експорт на 9% відносно 2021 р.;
- обсяги виробництва в молочній, овочевій галузі та плодово-ягідних культур дозволили повністю уникнути дефіциту даної продукції на внутрішньому ринку, а экс-

порт молочної продукції (здебільшого сухого молока, масла та казеїну) збільшився на 39% [1, с. 10–12].

Розширення присутності української сільськогосподарської продукції на міжнародних ринках збуту, відбулось за сприяння низки «заходів щодо лібералізації торгівлі з країнами ЄС та узгодження з іноземними партнерами міжнародних ветеринарних сертифікатів на експорт продукції тваринного походження» [1, с. 11].

Таким чином, можна констатувати, що українська сільськогосподарська галузь має неабиякий експортний потенціал, а можливості виходу на ринки Європейського Союзу збільшуються завдяки активізації євроінтеграційних процесів нашої країни. Однак, розширення експорту продукції національних аграріїв гальмується через ряд факторів, основним з яких є недостатній рівень конкурентоспроможності української сільськогосподарської продукції на європейському ринку.

За визначенням класика науково-теоретичних досліджень проблем конкуренції, конкурентних переваг та конкурентоспроможності Майкла Портера конкурентоспроможністю є «властивість товару, послуги, суб'єкта ринкових відносин виступати на ринку на рівні з аналогічними товарами, послугами або конкуруючими суб'єктами ринкових відносин, що присутні на ринку» [2]. З огляду на наукові літературні джерела більшість дослідників дотримуються думки, що конкурентоспроможність характеризує здатність певного економічного суб'єкту (продукції, товару, підприємства, галузі, країни, тощо) витримувати конкуренцію з аналогічними суб'єктами в ринковому середовищі.

Таким чином, конкурентоспроможність продукції – це «поєднання якості та здатності успішно реалізувати продукцію на конкурентному внутрішньому або міжнародному ринку в певний момент часу шляхом досягнення конкурентних переваг» [3, с. 50]. При цьому, конкурентоспроможність продукції слід визначати «за трьома необхідними елементами: властивостями досліджуваної продукції, властивостями конкуруючих товарів, особливостями споживачів» [4].

Отже, національні сільгоспвиробники повинні сконцентрувати увагу на вдосконаленні управління конкурентоспроможністю власної продукції, з метою формування конкурентних переваг не тільки на внутрішньому, а на європейському та інших зовнішніх ринках.

Управління конкурентоспроможністю продукції – це безперервний і послідовний процес, який «здійснюється шляхом планування та реалізації заходів задля підвищення конкурентоспроможності продукції шляхом цілеспрямованого впливу на умови та чинники, які формують її конкурентоспроможність» [5]. «Формування конкурентоспроможності продукції відбувається при її дослідженні, розробці, виготовленню і споживанню. Тобто, «управління конкурентоспроможністю продукції здійснюється опосередковано на різних стадіях через управління процесами її створення і просування» [6, с. 302].

Контекстний аналіз викладених науковцями у відкритих літературних джерелах різних точок зору на сутність та визначення категорії управління конкурентоспроможністю продукції дозволив сформулювати авторське визначення управління конкурентоспроможністю сільськогосподарської продукції в контексті виходу на ринок ЄС. Управління конкурентоспроможністю сільськогосподарської продукції являє собою складний багатогранний процес, який полягає у ґрунтовному аналізі ринків збуту, дослідженні потреб, вимог та очікувань споживачів, підвищення якості та покращенні споживчих властивостей, формуванні позитивного іміджу продукції, розвитку бренду, використанні інформаційних та діджитал-технологій та розробці цінової політики, з метою забезпечення достатнього рівня конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції на європейському та інших зовнішніх ринках.

Основною метою управління конкурентоспроможністю сільськогосподарською продукції є формування її конкурентних переваг, що забезпечить сильну конкурентну позицію українських аграріїв на зовнішніх ринках, в тому числі на ринку Європейського Союзу.

Управління конкурентоспроможністю – це процес виконання загальних функцій управління, але скерованих на формування і реалізацію стратегії виробництва конкурентоспроможної продукції, що передбачає планування конкурентоспроможності, оперативне управління нею, її забезпечення й підвищення в рамках певної системи конкурентоспроможності.

Сучасні науковці і практики здебільшого розглядають управління конкурентоспроможністю продукції у якості взаємозалежних процесів планування, організації, аналізу, мотивації і контролю, необхідних для забезпечення високого її рівня, достатнього для

формування конкурентних переваг на внутрішньому та зовнішніх ринках.

До функцій управління конкурентоспроможністю сільськогосподарською продукцією можна віднести наступні:

- розробку продукту, планування його виробництва та збуту;
- організацію, а саме, оптимізацію організаційної структури управління конкурентоспроможністю, ресурсне забезпечення, організацію виробництва та збуту;
- аналіз факторів, що формують конкурентоспроможність продукції;
- мотивацію персоналу та контрагентів;
- контроль: якості управлінських рішень, якості продукції, якості ресурсів; реалізації управлінських рішень; відстеження рівня конкурентоспроможності.

Основним пріоритетом управління конкурентоспроможністю сільськогосподарської продукції в контексті євроінтеграційних прагнень України є пошук шляхів підвищення конкурентоспроможності продукції на ринку Європейського Союзу.

Наразі українські сільгоспвиробники, стикаються з низкою проблем на шляху до реалізації свого конкурентного експортного потенціалу, основними з яких є наступні:

– недостатній рівень якості сільськогосподарської продукції. Європейський Союз встановлює високі стандарти якості для сільськогосподарської продукції. Для українських виробників доволі часто важко відповідати цим стандартам без значних інвестицій у модернізацію та оновлення своїх виробничих процесів.

– спрощення виробничих процесів у сільському господарстві, скорочення обсягів внесення добрив та використання засобів захисту агрокультур, що погіршує якість продукції, знижує родючість земель та врожайність рослинних культур;

– недостатній рівень розвитку інфраструктури агропромислового комплексу. Україна має значний аграрний потенціал, але інфраструктура, необхідна для ефективного використання цього потенціалу, часто виявляється недостатньою. Це стосується, наприклад, систем зберігання та переробки, а також логістики, зокрема, брак приміщень для зберігання сільськогосподарської продукції призводить до знецінення та втрати споживчих якостей зібраного врожаю;

– погіршення якості сільськогосподарських земель на територіях де велись активні бойові дії, що потребує значних фінансових

вкладень на їх рекультивацию, очищення та відновлення;

– руйнування традиційних логістичних шляхів збуту сільгосппродукції, насамперед блокування чорноморських портів, які були основним каналом експорту української аграрної продукції;

– недосконалість фінансово-кредитної системи, брак фінансових ресурсів, що гальмує впровадження інноваційних технологій виробництва;

– низький рівень ефективності державного регулювання сільського господарства;

– обмежене державне фінансування наукових і прикладних розробок, інноваційної діяльності в сфері сільського господарства;

З метою пошуку шляхів підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції доцільно розглянути групи продукції з точки зору перспектив забезпечення її конкурентоспроможності на ринку Європейського Союзу.

Наразі достатній для реалізації експортного потенціалу рівень конкурентоспроможності має продукція рослинництва, а саме зернові культури та продукти їх переробки, такі як продовольча та фуражна пшениця, кукурудза, ріпак, соя, включно з продуктами її переробки, насіння соняшнику та олія з нього.

Перспективними з точки зору досягнення достатнього рівня конкурентоспроможності можна вважати виробництво м'яса птиці, яєць, молока та молочних продуктів, свинини, овочів, меду та картоплі.

Низькі перспективні можливості забезпечення високого рівня конкурентоспроможності має виробництво яловичини, цукру, морепродуктів, льону [7, 109].

Зважаючи на викладене необхідно скерувати зусилля на вдосконалення управління конкурентоспроможністю тих видів продукції, які мають високу перспективу досягнення конкурентних переваг на європейському ринку. Стратегічною метою повинно стати досягнення такого рівня конкурентоспроможності, який дозволив би завоювати європейські та інші регіональні ринки.

Вирішальним критерієм конкурентоспроможності в умовах євроінтеграції України для аграрного бізнесу, є якість сільськогосподарської продукції. Тому експортно-орієнтована продукція даної галузі повинна мати достатній рівень наукового забезпечення щодо управління якістю. Використання найсучасніших технік і технологій, контроль якості сировини, матеріалів і комплектуючих,

поліпшення стандартизації, використання маркетингових інструментів при виведенні на ринок продукції, інтеграційні зв'язки та технологічні інновації – це є основою підвищення конкурентоспроможності продукції аграрних підприємств.

Наразі на європейському аграрному ринку досить вагомим фактором конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції є продуктивність [8], що потребує від українських аграріїв впровадження заходів, націлених на підвищення врожайності в рослинництві, а також продуктивності виробництва продукції тваринництва.

Збільшення продуктивності в сільському господарстві пов'язують передусім з розвитком інноваційної діяльності, впровадженням передових технологій в тваринництві та рослинництві. Тобто, «забезпечення конкурентоспроможності продукції сільськогосподарських підприємств відбувається через удосконалення системи техніко-технологічного забезпечення виробництва із застосуванням інноваційних технологій» [9, с. 9].

Важливим напрямком підвищення продуктивності та як наслідок конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції є впровадження у виробництво високопродуктивних сортів рослин та порід тварин, інноваційних технологій їх вирощування, що, в свою чергу, дає можливість виробляти широкий асортимент якісних продуктів. Крім того, зазначені заходи призводять до зниження собівартості сільськогосподарської продукції, що сприяє зростанню конкурентоспроможності на зовнішніх ринках.

Досягнення високого рівня конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції в сучасних умовах потребує впровадження інноваційних розробок та технологій, оновлення техніко-технологічної бази підприємства, раціонального (економічного) використання ресурсів, зростання прибутковості за рахунок збільшення обсягів виробництва і реалізації продукції та скорочення витрат, підвищення якості продукції.

Важливим напрямком підвищення конкурентоспроможності української сільськогосподарської продукції на європейському ринку є диверсифікація та поглиблення переробки, що дозволить не тільки зміцнити експортний потенціал національного аграрного сектору, а й домогтися збільшення доданої вартості продукції й зростання її прибутковості. Наразі, в українському експорті аграрної продукції переважає сировина, (за винятком

соняшникової олії). Сировинний експорт має низьку додану вартість, що обмежує можливості до зростання ефективності діяльності сільськогосподарських підприємств та скорочує обсяги експорту у вартісному вимірі. З метою підвищення конкурентоспроможності українським сільгоспвиробникам необхідно орієнтуватись на первинну переробку аграрної продукції та виробництво готової продукції. Переробка сільгосппродукції дозволяє не тільки підвищити її конкурентоспроможність, а й забезпечує раціональне використання побічних продуктів, непроданих надлишків сировини, дає змогу пом'якшити негативні наслідки сезонності виробництва та реалізації продукції, подовжити терміни її зберігання.

Зусилля аграрних підприємств в частині забезпечення конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції на європейському та інших зовнішніх ринках матимуть більш значний успіх за умови підтримки з боку держави. Тобто, щоб досягти позитивних результатів в процесі вдосконалення управління конкурентоспроможністю сільськогосподарської продукції необхідно вирішувати вказані вище недоліки на рівні як окремих підприємств так і держави, для того щоб зайняти відповідні позиції на міжнародних аграрних ринках. З урахуванням розглянутих вище недоліків, які існують в галузі сільськогосподарства, доцільною є реалізація з боку держави наступних заходів: забезпечення відповідності вітчизняних стандартів на сільськогосподарську продукцію та продукти переробки стандартам ЄС; удосконалення інфраструктури аграрного ринку; «забезпечення сталості сільськогосподарського виробництва, розвитку органічного (біологічного, екологічного) виробництва, використання біоенергетичного потенціалу аграрного сектору» [1, с. 47]; сприяння рекультивативі та відновленню сільськогосподарських земель, на яких велись активні бойові дії; посилення децентралізації аграрного сектору; налагодження співпраці між виробниками, переробними підприємствами та дослідними установами.

Висновки. Наразі Україна є світовим лідером на ринку аграрної продукції і зберігає свій експортний потенціал, незважаючи на значні втрати галузі під час повномасштабного вторгнення РФ та активної фази бойових дій на території країни. Євроінтеграційні процеси відкривають нові можливості для нарощування експорту сільгосппродукції з України на ринки Європейського Союзу, що пов'язано з низкою викликів, одним із най-

важливіших серед них є забезпечення конкурентоспроможності продукції, що потребує вдосконалення управління нею. Управління конкурентоспроможністю сільськогосподарської продукції являє собою складний багатогранний процес, який полягає у ґрунтовному аналізі ринків збуту, дослідженні потреб, вимог та очікувань споживачів, підвищення якості та покращенні споживчих властивостей, формуванні позитивного іміджу продукції, розвитку бренду, використанні інформаційних та діджитал-технологій та розробці цінової політики, з метою забезпечення достатнього рівня конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції на європейському та

інших зовнішніх ринках. Основним завданням управління конкурентоспроможністю сільськогосподарської продукції в умовах євроінтеграційних прагнень України є пошук шляхів підвищення конкурентоспроможності продукції на ринку Європейського Союзу. Визначено, що основні зусилля необхідно скеровувати на вдосконалення управління конкурентоспроможністю тих видів продукції, які мають високу перспективу досягнення конкурентних переваг на європейському ринку. Стратегічною метою повинно стати досягнення такого рівня конкурентоспроможності, який дозволив би завоювати європейські та інші регіональні ринки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Пріоритети забезпечення стійкості промисловості й аграрного сектору економіки України в умовах повномасштабної війни :аналіт. доп. / [О. В. Собкевич, А. В. Шевченко, В. М. Русан, Л. А. Жураковська] ;за ред. Я. А. Жаліла. Київ: НІСД, 2023. 49 с. URL:<https://doi.org/10.53679/NISS-analytrep.2023.04>
2. Портер М. Конкурентна перевага: Як досягати стабільно високих результатів: перекл. з англ. Київ: «Наш формат». 2019. 624 с.
3. Гринько Т. В., Гвініашвілі Т. З., Котловська Н. М. Управління конкурентоспроможністю підприємств оптової торгівлі. *Економічний простір*. 2023. № 185. С. 49–53. URL: <http://srd.pgasa.dp.ua:8080/handle/123456789/10808>
4. Гринько Т. В. Комплексний метод оцінки конкурентоспроможності інноваційної продукції як конкурентної переваги. *Вісник Хмельницького національного університету* 2009. № 5. Т. 3. С. 142–145. URL: http://journals.khnu.km.ua/vestnik/pdf/ekon/2009_5_3/pdf/142-145.pdf
5. Вашків О. П., Собко О. М., Смерека С.Б. Управління конкурентоспроможністю продукції. Тернопіль : ЗУНУ, 2021. 272 с.
6. Barney J.B., Hesterly W.S. Strategic Management and Competitive Advantage : Concept and cases. Global edition : 5-th edition. Boston, 2015. 594 p.
7. Невлад В. Ф. Конкурентоспроможність сільськогосподарської продукції та продуктів її переробки в умовах євроінтеграційних процесів. *Збірник наукових праць Уманського НУС. Серія Економіка*. 2018. № 92. Ч. 2. С. 107–116. URL: <https://journal.udau.edu.ua/assets/files/92/Ekon/10.pdf>
8. Білянський Ю.О. Оцінка конкурентоспроможності експортно-орієнтованої сільськогосподарської продукції. *Інфраструктура ринку*. 2020. Вип. 46. С. 13–22.
9. Лавриненко С.О. Теоретичні аспекти конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції в контексті ринкових умов господарювання. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Сер. : Економічні науки*. . 2017. Вип. 22 (2). С. 8–11.

REFERENCES:

1. O. V. Sobkevych, A. V. Shevchenko, V. M. Rusan, L. A. Zhurakovska; za red. Ya. A. Zhalila. (2023) Priorityty zabezpechennia stiiikosti promyslovosti y ahrarnoho sektoru ekonomiky Ukrainy v umovakh povnomasshtabnoi viiny :analit. dop. [Priorities for ensuring the stability of industry and the agricultural sector of the economy of Ukraine in the conditions of a full-scale war: analyst. add]. Kyiv: NISD. 49 p.]. DOI: <https://doi.org/10.53679/NISS-analytrep.2023.04>.
2. Porter M. (2019) Konkurentna perevaha: Yak dosiahaty stabilno vysokykh rezultativ: perekl. z anhl. Kyiv: [Competitive advantage: How to achieve consistently high results: translated into English]. «Nash format». 624 p.
3. Grynko T. V., Hviniasvili T. Z., Kotlovska N. M. (2023) Upravlinnia konkurentospromozhnistiu pidpriemstv optovoi torhivli [Competitiveness management of wholesale trade enterprises]. *Ekonomichnyi prostir*. № 185. P. 49–53. URL: <http://srd.pgasa.dp.ua:8080/handle/123456789/10808>

4. Grynko T. V. (2009) Kompleksnyi metod otsinky konkurentospromozhnosti innovatsiinoi produktsii yak konkurentnoi perevahy [Comprehensive method of assessing the competitiveness of innovative products as a competitive advantage]. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu*. № 5. Т. 3. P. 142–145. URL: http://journals.khnu.km.ua/vestnik/pdf/ekon/2009_5_3/pdf/142-145.pdf
5. Vashkiv O.P., Sobko O.M., Smereka S.B. (2021) Upravlinnia konkurentospromozhnistiu produktsii [Product competitiveness management]. Ternopil : ZUNU. 272 p.
6. Barney J.B., Hesterly W.S. (2015) *Strategic Management and Competitive Advantage: Concept and cases*. Global edition: 5th edition. Boston. 594 p.
7. Nevlad V. F. (2018) Konkurentospromozhnist silskohospodarskoi produktsii ta produktiv yii pererobky v umovakh yevrointehratsiinykh protsesiv [Competitiveness of agricultural products and products of their processing in the conditions of European integration processes]. *Zbirnyk naukovykh prats Umanskoho NUS. Seriya Ekonomika*. № 92. Ch. 2. P. 107–116. URL: <https://journal.udau.edu.ua/assets/files/92/Ekon/10.pdf>
8. Bilianskyi Y. O. (2020) Otsinka konkurentospromozhnosti eksportno-oriientovanoi silskohospodarskoi produktsii [Evaluation of the competitiveness of export-oriented agricultural products]. *Infrastruktura rynku*. Issue 46. P. 13–22.
9. Lavrynenko S. O. (2017) Teoretychni aspekty konkurentospromozhnosti silskohospodarskoi produktsii v konteksti rynkovykh umov hospodariuvannia [Theoretical aspects of the competitiveness of agricultural products in the context of market conditions of management]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Ser. : Ekonomichni nauky*. Issue 22 (2). P. 8–11.